

Vakinhoudelijke en -didactische kennis is de kern van onderwijs, stellen Jaap Scheerens en Theo Witte, en lerarenopleidingen dienen gebruik te maken van inzichten op dat vlak. Maar dat is nog niet zo eenvoudig, zolang plannen om tot een 'schoolser' opleiding te komen stuiten op een voorkeur voor 'ontscholing' vanuit het bestuurlijk middenveld.

Hefboom tot kwaliteitsverbetering?

Een schoolse of een 'ontschoolde' lerarenopleiding

Jaap Scheerens & Theo Witte

Universiteit Twente, Rijksuniversiteit Groningen

De uitnodiging om een bijdrage te leveren aan deze editie van *Thema* refereerde aan de uitspraak van hoofdredacteur Sijbalt Noorda in het themanummer over lerarenopleidingen uit 2016, 'dat bij de lerarenopleidingen de verantwoordelijkheid niet aan de beroepsgroepen wordt gelaten, maar bij voortduring genomen wordt door de politiek'. Dit had volgens de auteur tot gevolg 'dat de autonomie van de beroepsgroep wordt uitgehold en het eigenaarschap van de leraren (en de lerarenopleiders) erodeert'.

De verdere toelichting op de uitnodiging brengt de conditie van de lerarenopleidingen in verband met dalende onderwijsprestaties in het funderend onderwijs op internationale assessment-onderzoeken in zowel Nederland als Vlaanderen. De vraag wordt opgeworpen in hoeverre de lerarenopleiding een hefboom tot kwaliteitsverbetering zou kunnen zijn. Voorwaar een uitdagende vraag.

Regulering en autonomie

Het vraagstuk rond de mate van overheidsbemoeienis dat Noorda aansnijdt, is nauw verbonden met artikel 23 uit onze Grondwet, waarin de vrijheid van onderwijs wettelijk is geregeld.¹ Daarnaast heeft de overheid de plicht om toe te zien op de kwaliteit en deugdelijkheid van het onderwijs en op de 'bekwaamheid en zedelijkheid van hen die onderwijs geven'. Het grondrecht van vrijheid van onderwijs staat evenwel adequaat overheidsstoezicht in de weg.

De basis voor het overheidstoezicht in het funderend onderwijs bestaat onder meer uit leerplankaders (kerndoelen, eindtermen), centrale examens en de Onderwijsinspectie. Een poging van minister Dennis Wiersma voor Primair en Voortgezet Onderwijs om met zijn Masterplan basisvaardigheden vanaf 2022 meer grip op de inrichting van het onderwijs te krijgen, leidde ogenblikkelijk tot weerstand bij schoolbesturen en de PO- en VO-raad.

De lerarenopleidingen vallen onder het hoger onderwijs en onder een andere minister. Het enige wettelijke kader voor de lerarenopleidingen is het Besluit bekwaamheidseisen onderwijspersoneel.² De door de Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO) geaccrediteerde hogeron-

Vrijheid van onderwijs

staat adequaat

overheidstoezicht

evenwel in de weg

Lerarenopleidingen – Nederland

wijsinstellingen voor de lerarenopleidingen hebben alle vrijheid om hun onderwijs in te richten, studenten toe te laten en de kwaliteit van hun studenten aan het eind van de opleiding vast te stellen. Dat deze ruimte kan leiden tot praktijken die voor het onderwijs schadelijk zijn, blijkt uit het volgende praktijkvoorbeeld.

Pedagogische academies voor het basisonderwijs (pabo's) laten veel studenten toe die zeggen dat ze niet van lezen houden en ook nooit een boek lezen (circa 30 procent). Doordat de verplichte boekenlijst met daarop enkele tientallen kinder- en jeugdboeken een hindernis bleek te zijn, hebben veel pabo's deze afgeschaft of tot een minimum gereduceerd. Het gevolg hiervan is dat volgens pabodocenten 65 procent van de studenten aan het eind van de opleiding onvoldoende competent is om het lezen van de leerlingen in het basisonderwijs te bevorderen.³

In maart 2020 publiceerde de Onderwijsinspectie haar (thema)onderzoek *Routes naar het leraarschap*. Daarin constateerde ze dat er sprake is van een lappendeken van maar liefst 384 routes en dat er ernstige risico's zijn in het huidige stelsel. Denk hierbij aan de onoverzichtelijkheid voor studenten, ongelijksoortige certificering en een niet altijd goede kwaliteitsborging.⁴ Kort na de publicatie van dit onderzoek sloot de toenmalig minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Ingrid van Engelshoven, een overeenkomst met het hbo (hoger beroepsonderwijs) en het wetenschappelijk onderwijs om de lerarenopleidingen verregaand te flexibiliseren en te personaliseren.⁵ Dit betrof 'het creëren van één onderwijsruimte waarin alle instromende doelgroepen in de lerarenopleiding op een passende wijze kunnen worden opgeleid: havisten, vwo'ers, zijinstromers in het beroep, deeltijdstudenten en duale studenten'.⁶ Hiermee wilde men bereiken dat 'in 2022-2023 en 2023-2024 de reeds deelnemende instellingen met alle lerarenopleidingen *geen vaststaand onderwijsprogramma* meer hebben; de student kan in samenspraak met school en opleiding bepalen hoe hij werkt aan de leeruitkomsten en die vervolgens aantoot.' Dit akkoord zal leiden tot een

Pabo's laten veel studenten toe die zeggen dat ze nooit een boek lezen

We concluderen dat de overheid ernstig tekortschiet in haar grondwettelijke taak

verdere toename van leerroutes, waarvan allerminst zeker is dat de kwaliteit deugt.

Overheidstoezicht op de kwaliteit van de lerarenopleidingen door bijvoorbeeld de Onderwijsinspectie is om allerlei redenen voorlopig uitgesloten.⁷ Deze ontwikkelingen staan haaks op de brief die minister Wiersma in april 2023 naar de Tweede Kamer stuurde, waarin hij aankondigde te willen streven naar nationale curricula voor alle lerarenopleidingen. Wat we hieruit moeten concluderen, is dat het voor de overheid vrijwel onmogelijk is om grip te krijgen op de kwaliteit en deugdelijkheid van de lerarenopleidingen, en dat ze hierdoor ernstig tekortschiet in haar grondwettelijke taak.

Kwaliteitsdebat

In 2013 publiceerde de Onderwijsraad een advies met als titel *Een smalle kijk op onderwijskwaliteit*. Hierin duidde de raad het vakgebonden, cognitief gerichte onderwijs aan met de term 'kwalificatie' en betoogde dat een breder kwaliteitsbegrip wenselijk was. Socialisatie en personificatie werden als aanvullende kwaliteitsdomeinen gezien. Een parallelle ontwikkeling was het benadrukken van algemene 'transversale', ook wel aangeduid als 'eenentwintigste-eeuwse' vaardigheden.

Alhoewel de transversale vaardigheden, sterk gepropageerd door de commissie Onderwijs 2032, weinig weerklank vonden en bij de lopende curriculumherziening inmiddels is afgezien van het ontwikkelen van eindtermen voor socialisatie en personificatie, is de discussie (en verwarring) hierover nog steeds gaande. In ieder geval voeden deze ideeën de relativering van de betekenis van vakgericht onderwijs en de bezwaren tegen prestatietoetsen en gestandaardiseerde examens.

Discussies over het onderwijs spitsen zich vaak toe op het al dan niet onderkennen en hanteren van meetbare facetten van onderwijskwaliteit. Ondanks de vrij algemeen aanvaarde notie dat we de uitkomsten van onderzoeken als PISA en TIMSS als kwaliteitsindicatoren kunnen zien, zijn er meerdere gezichtspunten die zich verzetten tegen het idee van meetbare onderwijsopbrengsten: pedagogen

Lerarenopleidingen – Nederland

die zich op basis van ontologische en epistemologische zienswijzen verzetten tegen het meten van leerprestaties, en de causale toewijzing van verschillen in prestaties aan beheersbare onderwijsstrategieën (Biesta, 2023)⁸, sociologen die toetsen en examens uitsluitend zien als onderbouwing en bevestiging van sociale stratificatie (Heij, 2021)⁹ en bestuurskundigen die vinden dat je verplichte toetsing moet zien als ongeoorloofde staatsbemoediging (Frissen, 2023)¹⁰. Ook wordt er wel een fundamentele tegenstelling geschetst tussen ‘professionaliteit’ en ‘instrumentaliteit’ (voor een verhandeling hierover, zie Scheerens (2023)¹¹). Het is dus moeilijk om vanuit een nationaal belang meer grip te krijgen op de pabo’s en andere lerarenopleidingen. Studenten reflecteren zich drie slagen in de rondte over hun professionele ontwikkeling, maar beheersen aan het eind van de opleiding nog niet de vakinhoudelijke, vakdidactische en leerpsychologische kennis die volgens het Besluit bekwaamheidseisen onderwijspersoneel wettelijk is vereist. Evenmin kunnen docenten, zoals de Commissie Leraren in haar rapport *LeerKracht!* (2007) adviseerde, vanuit een nationaal geregisseerd kader hun eigen deskundigheid op een goed kwalitatief peil brengen en houden.

Verzet vanuit middenveld

Dalende resultaten op onderzoeken als PISA en TIMSS zijn soms wat te gemakkelijk aangegrepen om de noodklok te luiden over de kwaliteit van het funderend onderwijs (Scheerens, 2019). Recentere resultaten (PISA, 2018; TIMSS, 2019; PIRLS, 2023) lijken er echter op te wijzen dat de neergaande trend doorzet. In Nederland weerspiegelt deze trend zich ook in de mate van het bereiken van de eigen prestatiebenchmarks, de zogenoemde referentieniveaus. Niet alleen de prestatieniveaus zijn in het geding, ook de hardnekkige achterstand van sociaal kwetsbare leerlingen baart zorgen.

Een van de antwoorden op deze problemen is te vinden in de kennisbasis van onderwijseffectiviteitsonderzoek¹². De best onderbouwde gegevens over instructie op het niveau van de klas of leergroep zijn ruimschoots beschikbaar en uitgewerkt voor de praktijk. Een voorbeeld hiervan is *Wijze lessen. Twaalf bouwstenen voor effectieve didactiek* van Surma en collega’s¹³. In tweehonderd pagina’s presenteren zij een praktische didactiek die is gebaseerd op inzichten uit de cognitieve psychologie en lerareffectiviteitsstudies. Maar zo’n kennisbasis kun je pas succesvol implementeren als die op lerarenopleidingen en bijscholingscursussen wordt onderwezen, en als die ondersteuning krijgt vanuit de schoolleiding en de overheid.

Er is echter sprake van verzet vanuit het organisatorisch middenveld, met name van de PO- en VO-raad, en getuigt het liberale Bestuursakkoord flexibilisering lerarenopleidingen kennelijk ook van de Vereniging Hogescholen en Universiteiten van Nederland. Ze verzetten zich tegen wat

zij opvatten als een dirigistische benadering van bovenaf. Deze raden propageren jarenlang manieren van lesgeven als ontdekkend leren en gepersonaliseerd leren, die we niet of in mindere mate als ‘bewezen effectief’ kunnen beschouwen en waarvan bekend is dat ze de kansenongelijkheid vergroten.

Hiervoor hebben we laten zien hoe moeilijk het is om vanuit een nationaal belang meer grip te krijgen op de pabo’s en andere lerarenopleidingen. Er bestaat geen nascholingsaanbod waarmee docenten hun deskundigheid alsnog op peil kunnen brengen.

Vergelijkend onderzoek

Onderzoek naar de invloed van formele kwalificaties (bijvoorbeeld het al dan niet hebben van een geavanceerde universitaire kwalificatie in het vak waarin iemand lesgeeft), gebaseerd op internationaal vergelijkende assessment-onderzoeken, laat geen consistent positief effect zien (Scheerens, 2021). Ook reviewstudies laten een bescheiden effect zien van de vooropleiding van leraren (Hattie, 2009)¹⁴. Onderzoek naar effectieve lesprogramma’s van lerarenopleidingen laat vooral positieve effecten zien van de overdracht van vakinhoudelijke kennis en vakdidactische vaardigheden (Darling-Hammond, 1999; Bloemeke et al., 2011)¹⁵.

Gevalstudies van landen die uitzonderlijk goede prestaties laten zien, wijzen soms op de kwaliteit van de lerarenopleiding als een van de mogelijke oorzaken. Het bekendste voorbeeld is Finland, waar sinds 1979 een universitaire opleiding is vereist. Scheerens & Kirschner (2021)¹⁶ brengen de *evidence-informed* inrichting van de Engelse lerarenopleiding (het *Initial Teacher Training Core Content Framework*) in verband met de opgaande lijn van de Engelse scores in PISA, TIMSS en PIRLS. Maar deze resultaten moeten we met de nodige voorzichtigheid interpreteren. Zo geldt voor Finland dat de prestaties daar inmiddels een dalende trend laten zien, terwijl de kwalificatie-eisen sinds 1979 niet zijn veranderd¹⁷. Wat Engeland betreft kun je je afvragen of het reëel is dat de pas in 2019 ingevoerde *evidence-informed*

**Het is moeilijk om
vanuit een nationaal
belang meer grip te
krijgen op de pabo’s**

Met een goede of slechte lerarenopleiding leg je een hypotheek op de toekomst

inrichting op zo'n korte termijn de verbeterde prestaties verklaart. Hoewel je dus voorzichtig moet zijn met conclusies over causaliteit op basis van internationaal vergelijkend onderzoek, zijn ook deels empirisch ondersteunde expliciete visies op hoe de lerarenopleiding eruit zou moeten zien van betekenis.

De lerarenopleiding is een existentiële voorwaarde om doelmatig onderwijs mogelijk te maken. Dit zou je ook *common sense*-denken kunnen noemen, maar wij poneren dit als een premisse die geen verdere uitleg behoeft. Daaraan kunnen we toevoegen dat we met de lerarenopleiding gezien als 'hefboom' een langzaam doorwerkende voorziening voor ogen hebben, die een langetermijnperspectief heeft. De lerarenopleiding moet zorgen voor duurzame kwaliteit van het onderwijspersoneel. Met een goede of slechte lerarenopleiding leg je een hypotheek op de toekomst, zowel sociaal als economisch.

Natuurlijk zijn er normatieve basisprincipes in het geding bij het denken over de kwaliteit van onderwijs. Ook hier hebben we een a-priorizienwijze, maar dit keer is dat geen onaanvechtbare premisse. Ons uitgangspunt is dat vakinhoudelijke en vakdidactische kennis de kern is van onderwijs. Pedagogische vormingsdoelen zijn er onverbrekkelijk mee verbonden, maar deze zijn niet de hoofdzaak.

Op basis van deze zienswijze moeten het programma van de lerarenopleiding en de bekwaamheidseisen van toekomstige leraren gebruikmaken van inzichten over kwalitatief goed onderwijs. Voor een deel zijn dat visionaire inzichten, op instructiegebied bijvoorbeeld het gedachtegoed van Barak Rosenshine (2012)¹⁸ over 'directe instructie', en wat het curriculum betreft het principe van het 'kenniscurriculum', zoals uitgewerkt door Hirsch (2020)¹⁹. Beide worden overigens ruimschoots ondersteund door empirisch onderzoek. Daarnaast gaat het om resultaten van empirisch onderzoek naar effectiviteitsonderzoek in brede zin, bijvoorbeeld zoals samengevat door Hattie (2009) en Guthrie (2021)²⁰.

Al dit werk brengt ons tot het formuleren van drie belangrijke dimensies die de kwaliteit van de lerarenopleiding zouden moeten bepalen:

- Vakinhoudelijke expertise;
- Methoden van kennisoverdracht die evidence-informed zijn;
- Professionele bekwaamheidseisen voor leraren.

Als lichtend voorbeeld van een blauwdruk voor de lerarenopleiding in overeenstemming met deze kenmerken wijzen wij op het rapport van de Commissie 'Beter Onderwijs' in Vlaanderen, beter bekend als de commissie-Brinckman (2021)²¹. Met dit kader voor ogen kijken we naar de huidige stand van zaken van de lerarenopleidingen in Nederland.

Gebrek aan informatie

Bij pogingen om een beeld te krijgen van de inhoud en het functioneren van de lerarenopleiding blijkt dat beschrijvende overzichten en empirisch onderbouwde evaluaties ontbreken. Alleen al een poging om de grote diversiteit in opleidingen en routes naar de onderwijsbevoegdheid enigszins in kaart te brengen loopt vast in een gebrek aan informatie. Eerder wezen we er al op dat de Onderwijsinspectie kon vaststellen dat er maar liefst 384 routes zijn om een onderwijsbevoegdheid te behalen; maar dat is eerder een markering van complexiteit dan het aanbrengen van ordening.

Mede door de enorme tekorten zien we dat studenten op de stageplek met te weinig kennis en ervaring in het diepe worden gegooid en daar niet kunnen rekenen op een goede begeleiding. Kirschner & Scheerens (2022)²² registreren, op basis van veelal anekdotische informatie vanuit de onderwijspraktijk, onder meer de volgende onderwerpen van waargenomen en gehoorde kritiek:

- De relatieve daling van de vakinhoudelijke component en een – door Bronnenman-Helmers al in 2011²³ gesignaleerde – 'pedagogisering' van de opleiding;
- Een toenemende voorkeur voor onderwijsconcepten die een risico vormen voor leeropbrengsten en kansen-gelijkheid, zoals 'antiautoritair', zelfontdekkend leren, gepersonaliseerd leren, alsook voor 'romantische, kindgerichte ideologieën en filosofieën';

Op de stageplek

worden studenten

met te weinig kennis

in het diepe gegooid

Lerarenopleidingen – Nederland

- Het niveau van de instroom in de opleidingen, en de indruk dat hiermee steeds meer wordt geschipperd;
- Het geringe evidence-informed karakter van de didactiek;
- Een enorme diversiteit in de kwaliteit van de studieprogramma's;
- Een te grote nadruk op allerlei secundaire taken van de leraren (curriculumontwikkelaar, onderzoeker, netwerker), ten koste van vakinhoudelijke scholing en didactiek;
- Risico's voor structuur en evalueerbaarheid van de lerarenopleiding als gevolg van voortgezette flexibilisering en 'maatwerk'. Het ontbreken van beroepsstandaarden waarbinnen deze flexibilisering plaatsvindt;
- Niveau van inspectie, evaluatie en 'accountability' van de lerarenopleidingen, ook wat betreft de zesjaarlijkse NVAO-visitaties.

Met het oog op het verbeteren van de aangetroffen praktijk in de richting van het geschetste ideaalbeeld noemen Kirschner & Scheerens (2022) maatregelen in de sfeer van meer overheidsregie, scherpere toelatingseisen tot de opleiding, beter gebruik van wetenschappelijke kennis en meer structurering wat betreft het curriculum, de examinering en het toezicht. Maar hoe haalbaar zijn die? Er blijken namelijk formidabele tegenkrachten in het spel.

Scholing of ontscholing?

Als het gaat om het verbeteren van de lerarenopleiding in de richting die we hiervoor hebben beschreven, hebben we te maken met fundamentele verschillen in zienswijze op:

- onderwijskwaliteit (ineffectieve praktijken worden gestimuleerd);
- de wijze waarop het lerarentekort het beleid beïnvloedt (kwantiteit boven kwaliteit, de vakinhoudelijke en -didactische kennis wordt het onderwijs uitgedreven);
- overheidsregie: gericht op het bieden van meer structuur versus voortgezette flexibilisering (chaos en 'ontscholing').

Onderwijskwaliteit

De discussie over het Masterplan basisvaardigheden van minister Wiersma en de kritiek erop van de sectorraden hebben als achtergrond diepe verschillen in voorkeuren voor onderwijs als instructie dan wel als vorming, voor het gebruik van evidence-informed methoden en voor autonomie als pedagogisch principe. Autonomie als pedagogisch principe treffen we aan in de voorkeur voor gepersonaliseerd onderwijs en ook in de neiging tot 'anti-autoritair' bij de lerarenopleiding. In een recent themanummer over werkplekieren van het tijdschrift van Velon, de vereniging voor lerarenopleiders, sloven de auteurs zich uit om de gelijkheid in kennisniveau tussen opleiders, begeleiders en studenten zwaar aan te zetten. Hierbij komt

**Maar hoe haalbaar
zijn die maatregelen?**

Er blijken formidabele

tegenkrachten in het spel

onder meer het motto 'samen het niet-weten omarmen' voorbij.²⁴ Invloedrijke spelers in het Nederlandse onderwijs kiezen voor bewezen ineffektieve onderwijspraktijken.

Lerarentekort

Bij de bestrijding van het lerarentekort bestaat de neiging om het kwantitatieve tekort aan te pakken met maatregelen die het kwalitatieve tekort vergroten. Voorbeelden zijn het verlagen van de toelatingseisen tot de lerarenopleiding, wat vooral implicaties heeft voor het vakgerichte onderwijs, en de accentuering van secundaire functies, zoals onderzoeker, leerplanontwikkelaar, omgangkundige en netwerker. Vervaging en 'agogisering' van het profiel van de leraar dus, bij gelijktijdige afzwakking van kwaliteitsgaranties, zoals de academische opleidingseis voor leraren in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs.

Ook maatregelen in het funderend onderwijs, zoals het verminderen van de lestijd – zonder te stipuleren dat dit niet ten koste mag gaan van de basisvaardigheden, iets wat een recent advies van de Onderwijsraad²⁵ verzuimt te doen – ondergraven het vakgerichte leraarsprofiel.

Overheidsregie

In Nederland worden tegenvallende onderwijsprestaties in het funderend onderwijs eindelijk aangepakt met onderwijsprogramma's die kans maken het tij ten goede te keren (zie het Masterplan basisvaardigheden). Het accent ligt daarbij op basisvaardigheden, vakgericht onderwijs en gebruik van effectieve instructie-strategieën. Dit zou gepaard moeten gaan met aanscherping van curriculumkaders, toetsing en onafhankelijk toezicht, bij voorkeur door de Onderwijsinspectie. Tegenover deze structurerende aanpak staat een hang naar een steeds toenemende flexibilisering en personalisatie van de lerarenopleidingen. Een flexibeler instroom, geen vaststaand onderwijsprogramma en geen gestandaardiseerde examinering, maar 'leerwegaafhankelijke leeruitkomsten'²⁶. Ziehier het bereikte summum van ontscholing van de lerarenopleiding volgens dit wetsvoorstel²⁶.

Inspanningen om te komen tot een professionele beroepsvereniging van leraren hebben tot nu toe weinig opgeleverd.

Lerarenopleidingen – Nederland

Zie voor een nadere analyse hierover het manifest uit 2022 van het RED-Team Onderwijs, dat pleit voor een sterkere verbinding tussen vakverenigingen met de wetenschap (met name met de leerstoelen vakdidactiek)²⁷.

Achter de wagen

Zou de lerarenopleiding een hefboom tot verbetering kunnen zijn? In principe zou het dit zeker kunnen en ook moeten zijn. Recente beleidsvoorstellen staan – of stonden²⁸ – helemaal op het goede spoor om dit ook daadwerkelijk te realiseren. Maar helaas, het bestuurlijk middenveld in het Nederlandse onderwijs spant alle paarden achter de wagen, als het gaat om de lerarenopleiding. De plannen om te komen tot een ‘schoolserre’ opleiding stuiten op een voorkeur voor ‘ontscholing’. En ook in Vlaanderen lijken de uitstekende plannen van de commissie-Brinckman al in de kiem gesmoord door de verdeeldheid over de eindtermen. Wat te doen? Naar goed Nederlands gebruik zouden we kunnen pleiten voor serieus overleg tussen de overheid, het bestuurlijk middenveld, de wetenschap en de beroepsgroep. En dan het liefst op het scherp van de snede, en in het centrum van de politiek bij de aanstaande formatie. Er hangt veel van af. Want zoals het beleid en de praktijk van de lerarenopleidingen zich nu ontwikkelen, is er eerder sprake van een hefboom voor duurzame kwaliteitsverslechtering.

Jaap Scheerens

is emeritus hoogleraar *Onderwijsorganisatie en -management* aan de Universiteit Twente

Theo Witte

is vakdidacticus Nederlands, *lerarenopleider, onderzoeker en projectmanager* aan de *lerarenopleiding van de Rijksuniversiteit Groningen*

Noten

- Artikel 23: '1. Het onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der regering.
- Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht van de overheid en, voor wat bij de wet aangewezen vormen van onderwijs betreft, het onderzoek naar de bekwaamheid en de zedelijkheid van hen die onderwijs geven, een en ander bij de wet te regelen. 3. Het openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienst of levensovertuiging, bij de wet geregeld.'
- Staatsblad 2017, 148. Officiële bekendmakingen.nl. De bekwaamheidseisen veronderstellen een hoog niveau en staan in schril contrast met wat wij in de praktijk nogal eens aantreffen.
- Sardes (2022). 'Bibliotheek op school', pabo-monitor 2021-2022.
- Wij hebben goede redenen om te betwijfelen of de leraren die met een diploma de opleiding verlaten, wel voldoen aan de wettelijk gestelde bekwaamheidseisen voor onderwijspersoneel. Zie hiervoor het onderzoek van de Onderwijsinspectie en het manifest van het RED-Team Onderwijs (2021). Gezien de ernstige tekorten die de Onderwijsinspectie bij de lerarenopleidingen constateert, hebben wij twijfels over de deugdelijkheid van de kwaliteitszorg door de NVAO.
- Bestuursakkoord flexibilisering lerarenopleidingen. overheid.nl
- De instroom vanuit het mbo ontbreekt in deze opsomming.

- Kirschner, P.A., Witte, T. & Scheerens, J. (2023). Patstelling oftewel de onaantastbaarheid van de lerarenopleiding. redhetonderwijs.com/blog/patstelling-oftewel-de-onaantastbaarheid-van-de-lerarenopleidingen
- Biesta, G. (2023, in druk). Outline of a theory of teaching: What teaching is, what it is for, how it works, and why it requires agency. In A.-K. Praetorius & C.Y. Charalambous (red.), *Theorizing teaching: Current status and open issues*. Springer.
- Heij, K. (2021). *Van de kat en de bel*. Tilburg University. pure.uvt.nl/ws/portalfiles/portal/49665914/Heij_van_de_kat_21_04_2021.pdf
- Frissen, P. (2023). *De integrale staat. Kritiek van de samenhang*. Boom.
- Scheerens, J. (2023). De verenigbaarheid van professionalisme en instrumentalisme in het onderwijs. redhetonderwijs.com/wp-content/uploads/Jaap-Scheerens-2023-De-verenigbaarheid-van-professionalisme-en-instrumentalisme-DEF-1.pdf
- Zie Scheerens, J. (2021). Hefbomen voor kwaliteitsverbetering in het onderwijs. onderwijsdatabank.s3.amazonaws.com/downloads/Eindrapporthefbomenvoorqualiteitsverbetering.pdf
- Surma, T., Vanhoyweghen, K.G. & Kirschner, P.A. (2019). *Wijze lessen*. Meppel: Ten Brink Uitgevers. www.tenbrinkuitgevers.nl/product/wijze-lessen
- Hattie, J. (2009). *Visible learning. A synthesis of 800 meta-analyses relating to achievement*. Routledge.
- Darling-Hammond, L. (1999). *Teacher Quality and Student Achievement: A Review of State Policy Evidence*. Washington D.C.: Center for the Study of Teaching and Policy, University of Washington. Bloemeke, S., Suhl, U. & Kaiser, G. (2011). Teacher education effectiveness: quality and equity of future primary teachers' mathematics, and pedagogical content knowledge. *Journal of teacher education*, 62 (2), 154-171.
- Scheerens, J. & Kirschner, P.A. (2021). Progressief achteruit. Zwartboek over de last van slechte ideeën voor het funderend onderwijs. www.kirschnered.nl/wp-content/uploads/2021/09/Zwartboek-over-de-Last-van-Slechte-Ideeen-voor-het-Funderende-Onderwijs-progressief.pdf
- De auteurs sluiten niet uit dat dit een gevolg is van een verandering van de visie op leren: ook in Finland is 'gepersonaliseerd leren' inmiddels populair geworden.
- Rosenshine, B. (2012). Principles of Instruction. Research-based principles that all teachers should know. www.teachertoolkit.co.uk/wp-content/uploads/2018/10/Principles-of-Instruction-Rosenshine.pdf
- Hirsch, E.D. (2020). *How to educate a citizen. The power of shared knowledge to unify a nation*. John Catt, Education Limited.
- Guthrie, G. (2021). *Foundations of classroom change in developing countries. Part 1*. Evidence available from Research Gate Download.
- onderwijs.vlaanderen.be/sites/default/files/2021-10/RAPPORT-OK19 procentzootoktober.pdf
- Kirschner, P.A. & Scheerens, J. (2022) De contouren van een nieuwe lerarenopleiding. redhetonderwijs.com/wp-content/uploads/Kirschner-en-Scheerens-2022-De-contouren-van-een-nieuwe-lerarenopleiding.pdf
- Bronnenman-Helmers, H.M. (2011). Overheid en onderwijsbestel: beleidsvorming rond het Nederlandse onderwijsstelsel (1990-2010). Sociaal en Cultureel Planbureau. redhetonderwijs.com/blog/samen-het-niet-weten-omarmen/
- Onderwijsraad (2023). *Schaarste schuurt*. Advies. www.onderwijsraad.nl/publicaties/adviezen/2023/06/29/schaarste-schuurt
- www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2023/06/13/opleiding-volgen-aantrekkelijker-door-flexibele-leerroutes www.tweedekamer.nl/kamerstukken/wetsvoorstellen/detail?cfg=wetsvoorstel details&qry=wetsvoorstel procent3A3613
- redhetonderwijs.com/wp-content/uploads/Onderwijsmanifest-RED-Team-Onderwijs-8-Februari-2022.pdf
- Inmiddels heeft minister Wiersma ontslag genomen.